

Projekt REURIS (Revitalisation of Urban River Spaces) **– szansa dla Ślepiotki i innych rzek miejskich**

Wstęp

Miejskie rzeki postrzegane były przez dziesięciolecia nie tylko w Polsce lecz w całej środkowej Europie, bardziej jako źródło problemów niż korzyści. Dlatego tereny nadrzeczne, chociaż są ważnymi, a często jedynymi w mieście przestrzeniami otwartymi mogącymi funkcjonować jako zielone, publicznie dostępne tereny parkowe i rekreacyjne, pozostają zdegradowane i porzucone.

Rewitalizacja, czyli aktywna ochrona i przywracanie takim terenom walorów przyrodniczych, krajobrazowych i użytkowych jest jednym z głównych rodzajów działań niezbędnych dla kształtowania przestrzeni przyjaznej mieszkańcom miast środkowej Europy.

W przeciwieństwie do tradycyjnej, konserwatorskiej ochrony przyrody, ochrona i kreowanie siedlisk przyrodniczych w miastach nierozdzielnie łączy się z udostępnianiem tej przestrzeni ludziom. Dlatego ponowne zagospodarowanie takich terenów - czyli ich rewitalizacja - musi uwzględniać kreację lub ochronę zasobów bioróżnorodności z równoczesnym zapewnieniem dostępności dla rekreacji; w niektórych przypadkach projekt rewitalizacyjny obejmuje także odtwarzanie dóbr dziedzictwa kulturowego - np. urządzeń hydrotechnicznych. Tak rozumiana rewitalizacja była w ostatnich latach przedmiotem kilku międzynarodowych projektów, lecz jak dotąd jedynie w odniesieniu do miejskich rzek „starej” części Unii Europejskiej. Przedsięwzięcia takie odpowiadają aspiracjom mieszkańców i użytkowników okolicznych terenów do życia w przestrzeni o wysokich walorach estetycznych, przyczynia się do podnoszenia rynkowej wartości gruntów, a sam proces planowania i realizacji - przebiegający w warunkach konsultacji społecznej – jest okazją do umacniania demokracji w wymiarze lokalnym.

Gospodarowanie miejskimi przestrzeniami nadrzeczными wymaga równoczesnego rozwiązywania problemów środowiskowych i społeczno-gospodarczych, a czasem godzenia sprzecznych racji. Potrzebne jest więc wypracowanie takiego podejścia do rewitalizacji, które sprawdzałoby się dla różnych miast i rzek, zawierałoby powtarzalny zestaw metod i procedur dla skoordynowanej pracy specjalistów różnych dziedzin i dla zapewnienia skutecznego udziału społecznego.

Dojrzałe podejście łączące elementy poznawcze z praktyką wypracowano w USA, gdzie ochrona i rewitalizacja niewielkich miejskich rzek od lat sprzężona została z gospodarką wodami deszczowymi. Zarówno na poziomie federalnym jak stanowym opracowano liczne, publicznie dostępne poradniki i zbiory zasad. Na kontynencie europejskim znacznie mniej było tego typu doświadczeń. Z udziałem zarówno państw „starej” części Unii Europejskiej, jak Czech realizowany był, w ramach programu LIFE, projekt SMURF, koncentrujący się zarówno na gospodarowaniu miejską rzeką jak na metodach morfologicznej oceny cieku pod kątem możliwej rewitalizacji. Przedmiotem międzynarodowego projektu URBEM realizowanego w ramach 5 Programu Ramowego UE były zagadnienia społeczne związane z gospodarowaniem rzekami w miastach, zarówno w aspekcie doskonalenia procedur udziału społecznego, jak zarządzania zlewniowego. Problemy ekohydrologiczne rzek miejskich były przedmiotem projektu UNESCO IHP o zasięgu interkontynentalnym, którego istotnym uczestnikiem był Uniwersytet Łódzki. Zagadnienia zrównoważonego gospodarowania

zasobami miejskich rzek są przedmiotem trwającego jeszcze programu SWITCH, w którym uczestniczy m.in. polski partner – Uniwersytet Łódzki. Przedmiotem projektu B-SURE realizowanego w ramach INTERREG IIIb w obszarze „starej” części Unii Europejskiej leżącym w zlewisku Morza Północnego było kształtowanie jakości przestrzeni nadrzecznych w miastach.

Żaden z wymienionych projektów nie koncentrował się na obszarze Europy Środkowej, jednak każdy z nich wniósł elementy strategii rewitalizacji przestrzeni nadrzecznych nadające się do zaaplikowania w tym regionie. Pomimo udziału partnerów polskich w niektórych wymienionych projektach, w naszym kraju jeszcze nie określono zakresu informacji środowiskowej i przestrzennej dla potrzeb rewitalizacji miejskich rzek i przestrzeni nadrzecznych., nie spisano też zasad pozyskiwania i przetwarzania takich danych. Nie wypracowano również procedur współpracy z ekspertami, komunikacji ze środowiskami lokalnymi oraz publicznego planowania działań rewitalizacyjnych.

Projekt REURIS

Bolączki wymienione w poprzednim akapicie ma rozwiązać projekt REURIS (Revitalisation of Urban River Spaces, czyli Rewitalizacja Miejskich Przestrzeni Nadrzecznych) realizowany w ramach programu Central Europe, dofinansowany z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR). **Jest to pierwsza w Europie Środkowej próba stworzenia, we współpracy transnarodowej, zestawu zasad rewitalizacji przestrzeni nadrzecznych i zilustrowania tych zasad poprzez praktyczne wdrożenie. Inaczej niż we wcześniejszych „nadrzecznych” projektach, w REURIS przewidziano pilotowe wdrożenia na przykładzie wybranego odcinka doliny oraz wyciągnięcie wniosków – zarówno badawczych, jak praktycznych – z oceny rezultatów tych wdrożeń.**

W projekcie uczestniczy 8 partnerów reprezentujących 6 regionów w trzech państwach: Polska (Katowice, Bydgoszcz), Republika Czeska (Pilzno, Brno), Niemcy (Stuttgart, Lipsk). Koordynatorem całości projektu jest Główny Instytut Górnictwa w Katowicach. Partnerem odpowiedzialnym za propagowanie wyników jest Uniwersytet w Lipsku. Pozostali partnerzy są dysponentami 6 terenów nadrzecznych.

Projekt realizowany jest od września 2008 do końca sierpnia 2012 roku.

Łączny koszt projektu wynosi ponad 3,4 miliona Euro, przy czym polscy uczestnicy mogą liczyć na refinansowanie 85 % poniesionych kosztów. Ponad połowa kosztów projektu przypada na przygotowanie i wykonanie konkretnych prac rewitalizacyjnych na niewielkich odcinkach dolin rzecznych. Dalsza ¼ kosztów przypada na wypracowanie wspólnego, strategicznego podejścia do rewitalizacji, nadającego się do zastosowania także w innych miastach środkowoeuropejskich

Każdy partner wnosi do projektu:

- swoje dotychczasowe doświadczenia,
- własne podejście do konsultacji społecznej,
- własne podejście do zagadnień ekonomicznych,
- własne podejście strategiczne do rewitalizacji przestrzeni nadrzecznych,
- specyfikę swojego terenu,
- wiedzę ekspercką i techniczno-inżynierską.

Instytucjami zaangażowanymi w projekcie są:
 PP1 (LP) - Główny Instytut Górnictwa,
 Katowice, Polska - Partner Wiodący,
 PP2 - Urząd Miasta Katowice, Polska,
 PP3 - Urząd Miasta Bydgoszcz, Polska,
 PP4 - Urząd Miasta Brno, Republika Czeska,
 PP5 - Instytut Planowania i Rozwoju Miasta
 Pilzno, Republika Czeska,
 PP6 - Urząd Miasta Stuttgart, Niemcy,
 PP7 - Aufbauwerk (stowarzyszenie gmin)
 Lipsk, Niemcy,
 PP8 - Uniwersytet w Lipsku, Niemcy

Główne działania przewidziane do realizacji we współpracy międzynarodowej, oraz ich wyniki są następujące:

Pakiet zadaniowy	Główne działania i ich wyniki (produkty)
WP1 – Zarządzanie projektem	Międzynarodowa koordynacja działań, realizacja zadań wspólnych i zadań w regionach, rozliczanie realizacji zadań itd.
WP2 - Komunikacja wewnątrz projektu, zarządzanie wiedzą, upowszechnianie wyników	Publikacja Poradnika Dobrych Praktyk REURIS
WP3 - Rozwój metod planowania działań rewitalizacyjnych	Ponadnarodowy podręcznik planowania rewitalizacji <i>Tom 1: Metody dotychczas istniejące</i> <i>Tom 2: Partycypacja społeczna</i> <i>Tom 3: Zagadnienia finansowe</i> <i>Tom 4: Planowanie kooperatywne</i>
WP4 - Akcje pilotażowe – projekty, inwestycje	Poradnik szczegółowych zasad i metod rewitalizacji

Produkty projektu – w formie ogólnodostępnych poradników – opracowane zostały w języku angielskim, ale przewidywana jest ich publikacja także w języku polskim, czeskim i niemieckim.

Oczekiwanymi rezultatami projektu będą:

- system wsparcia decyzji dla rewitalizacji miejskich przestrzeni nadrzecznych (Pakiet Zadaniowy WP3)
- szczegółowe zasady rewitalizacji miejskich przestrzeni nadrzecznych - wypracowane i praktycznie przetestowane (Pakiet Zadaniowy WP4)

Wspólne zasady rewitalizacji miejskich przestrzeni nadrzecznych są wypracowywane i demonstrowane poprzez 6 akcji pilotażowych, po jednej w każdym mieście, w tym 4 akcji (w każdym mieście oprócz Brna i Pilzna) obejmujących inwestycję.

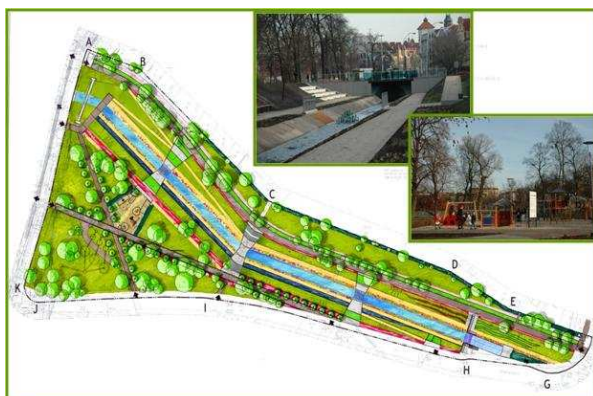
Akcja pilotażowa składa się z następujących działań:

- planowanie kooperatywne z udziałem regionalnych specjalistów i lokalnej społeczności,

- projekt techniczny,
- inwestycja pilotażowa,
- monitorowanie rezultatów,
- opracowanie i opublikowanie zaleceń praktycznych.

Akcje pilotażowe w miastach dotyczą następujących obiektów:

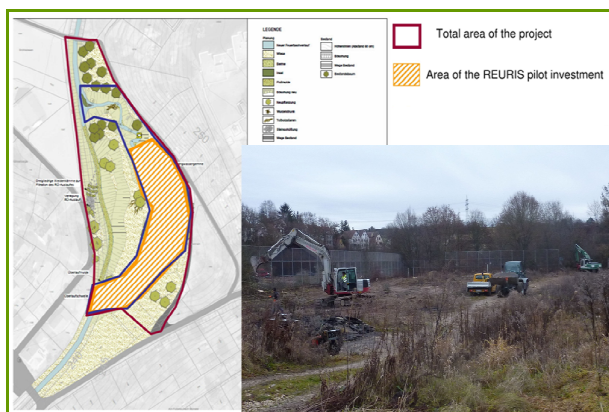
- **Dolina rzeki Ślepiotki w Katowicach** – częściowa renaturyzacja małej rzeki w przestrzeni podmiejskiej, wykorzystanie porzuconego terenu nadrzecznej dla zwiększenia retencji, odtworzenie lokalnego korytarza ekologicznego;
- **Stary Kanał Bydgoski** – przywrócenie zabytkowego założenia hydrotechnicznego, wzbogacenie nadwodnej szaty roślinnej (w tym w obrębie zabytkowego parku);
- **Rzeki: Mze, Radbuza, Uhlava, Uslava w Pilźnie** – wykreowanie lokalnego biocentrum w śródmiejskiej przestrzeni nadrzecznej (projekt, akcja bezinwestycyjna);
- **Stara Ponavka w Brnie** – sztuczna odnoga rzeki, teren poprzemysłowy, wykreowanie „zielonego korytarza” (projekt, akcja bezinwestycyjna);
- **Dolina rzeki Feuerbach w Stuttgarcie** – renaturyzacja koryta rzecznej oraz terenów przyległych („korytarza potoku”) w dawnej przestrzeni przemysłowej, odtworzenie siedlisk oraz korytarza ekologicznego;
- **Rzeki i kanały w Lipsku** – renaturyzacja linii brzegowej na terenach uprzednio dotkniętych wydobywaniem węgla brunatnego, odtworzenie siedlisk łągowych oraz ciągłości ekosystemów nadrzecznych.

Rysunek 1. Stary Kanał w Bydgoszczy

Rysunek 2. Wyspa Bozkov w Pilźnie

Rysunek 3. Inwestycja w dolinie Feuerbach – Stuttgart

Rysunek 4. Thostgrund, Grimma – okolice Lipska

Rzeka Ślepiotka – obiekt REURIS w Katowicach

Ślepiotka jest niewielkim, długości 8 km, dopływem Kłodnicy. Zlewnia Ślepiotki mieści się w granicach administracyjnych miasta Katowice, jednak zarówno jej źródłową jak dolną część zajmują lasy. Jedynie środkowa część zlewni jest silnie zurbanizowana i zamieszkuje ją około 45 000 ludzi.

Zbocza doliny mają wysokość kilku metrów i dlatego Ślepiotka nie stwarza poważnego zagrożenia powodziowego. Potok uregulowano 30-40 lat temu z użyciem betonu, w przewidywaniu zabudowy całej zlewni, której miało towarzyszyć intensywne wydobywanie węgla pod doliną. Do niedawna Ślepiotka była silnie zanieczyszczana przez ścieki bytowe z pobliskich domów i zakładów przemysłowych, jednak obecnie – dzięki rozbudowie kanalizacji – prawie wszystkie ścieki trafiają do oczyszczalni Panewniki, a stamtąd – po oczyszczeniu – do Kłodnicy. Ślepiotka pozostaje jednak pod wpływem wód deszczowych odprowadzanych bez podczyszczenia, nielicznych nielegalnych lub niesprawnych przelewów ścieków bytowych oraz pod silną presją na wykup terenu doliny pod zabudowę

Pierwsza skuteczna próba odtworzenia przyrodniczych i krajobrazowych walorów fragmentu doliny Ślepiotki była rezultatem współpracy GIG, władz miasta i społeczności Ligoty, podjętej kilka lat przed projektem REURIS. W Ligocie, przy ulicy Armii Krajowej na zapleczu MOSiR stworzono w latach 2003-2006, w miejscu porzuconych ogródków działkowych, przestrzeń rekreacyjną i staw na wody deszczowe (fot. poniżej).

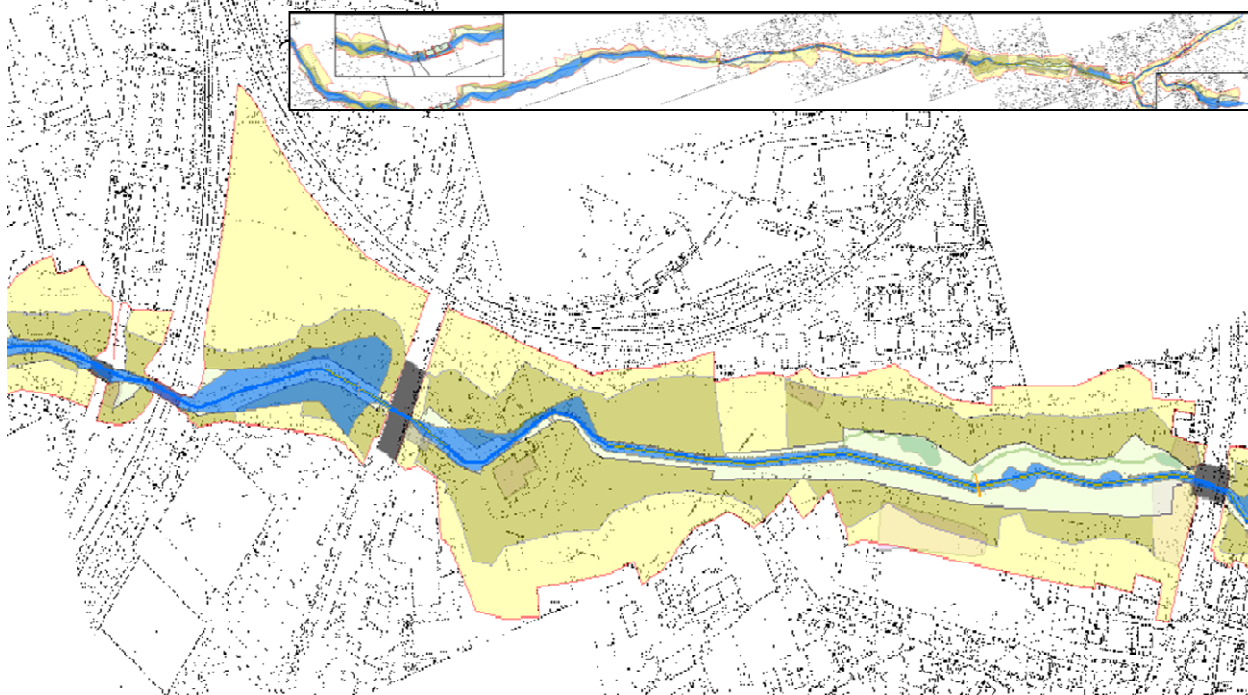
Zdjęcia: Zbiornik na wody deszczowe

Propozycja działań wieloletnich

Główną propozycją projektu REURIS w odniesieniu do doliny Ślepiotki było opracowanie programu odbudowy korytarza ekologicznego doliny rzecznej (długości około 2,2 km), w zurbanizowanej (środkowej) części zlewni. Umożliwi to (pod warunkiem pozyskania środków finansowych) - po zakończeniu projektu REURIS realizację projektu korytarza doliny, który mógłby funkcjonować jako otwarta przestrzeń dla przyrody i dla retencji wód, zarówno rzecznych, jak i dla nadmiaru wód deszczowych. Korytarz spełniłby także inne oczekiwania społeczności Ochojca, Ligoty i Panewniki:

- polepszenie publicznego dostępu i umożliwienie swobodnego przemieszczania się wzdłuż doliny,

- zwiększenie atrakcyjności terenu, w tym walorów estetycznych,
- ustanowienie „miękkich” form rekreacji.

Rysunek 5. Fragment korytarza

Inwestycja pilotażowa

Dla określenia miejsc najlepiej nadających się do lokalizacji prac rewitalizacyjnych zespół badawczy GIG wypracował zestaw kryteriów środowiskowych, przestrzennych, ekonomicznych, prawnych i społecznych. Kryteria te posłużyły do analizy porównawczej, która pozwoliła wskazać trzy potencjalne miejsca inwestycji pilotażowej. Kryteria te wydają się być stosowalne dla innych dolin małych rzek miejskich na Górnym Śląsku, a także w innych regionach Polski i środkowej Europy. Równoległe z pracami analitycznymi prowadzono, od lutego do maja 2009r., konsultacje z lokalnymi interesariuszami (w tym z mieszkańcami) i decydentami. Cele i zasady działań rewitalizacyjnych w dolinie Ślepiotki, jak również rezultaty analiz prezentowane były na kilku spotkaniach w dzielnicach Katowic (Ligocie i Ochojcu).

W wyniku analiz i konsultacji wybrano lokalizację inwestycji pilotażowej. Inwestycja zrealizowana została w górnym fragmencie zurbanizowanej części zlewni Ślepiotki, poniżej mostu na ul. Jankego, w pobliżu osiedli mieszkaniowych Katowic-Ochojca (os. Szenwalda).

Zdjęcia: Dolina Ślepiotki przed inwestycją

Teren inwestycji, o powierzchni ok. 4 ha położony jest na obu brzegach Ślepiotki. Koryto rzeki zostało kilkadziesiąt lat temu wyprostowane i umocnione blokami betonowymi. Zabudowie obrzeży doliny towarzyszyła poważna ingerencja w jej zbocza i dno. Dolina znajdowała się przez lata pod silną presją wyrażającą się m.in w nielegalnym składowaniu odpadów i mas ziemnych, odprowadzaniu wód deszczowych, przypadkach uwalniania ścieków sanitarnych z pobliskiego kolektora, próbach wypalania roślinności. Zachodziły tam jednak też procesy samoodtwarzania się okrywy roślinnej i regeneracji siedlisk zwierząt, zwłaszcza na dawnym terenie zalewowym.

Zdjęcia: Dolina Ślepiotki przed inwestycją

Techniczny projekt inwestycji pilotażowej

Zamówienie publiczne na projekt techniczny zostało przeprowadzone przez Urząd Miasta, a szczegółowe kryteria oceny ofert zostały opracowane we współpracy z zespołem GIG. Wykonawca projektu został wyłoniony w lipcu, a dokumentację ukończono w grudniu 2009. Wykonawca inwestycji został wyłoniony w lutym 2010 roku, wykonanie prac w terenie rozpoczęło się wiosną 2010.

Rysunek 6. Schemat projektu technicznego

Realizacja prac:

Prace – wykonane od kwietnia do listopada 2010 r. obejmowały:

1. Przywrócenie na zboczach i na dnie doliny naturalnej okrywy roślinnej, poprzez:

- usunięcie gruzu i innych odpadów oraz zbędnych elementów infrastruktury;
- usunięcie roślin inwazyjnych;
- odtworzenie łąki kwietnej o powierzchni ponad 1 ha;
- odbudowę siedlisk gądowych i nadbrzeżnych siedlisk łęgowych z wykorzystaniem metod bioinżynieryjnych, w tym ponowne wprowadzenie rodzimej szaty roślinnej (posadzono kilkanaście tysięcy sztuk bylin oraz kilkaset drzew i krzewów);
- aktywną ochronę stanowiska rzadkiej rośliny chronionej: skrzypu olbrzymiego;

2. Wprowadzenie urządzeń służących dostępowi i pobyтовi ludzi oraz edukacji: „zielony amfiteatr”, ścieżka edukacyjna (12 stanowisk z tablicami edukacyjnymi zainstalowanymi w marcu 2011r.), ścieżki spacerowe – ziemne i na pomostach, zejścia na dno doliny, mostki, plac edukacyjny, punkty widokowe, miejsca wypoczynku, wybieg dla psów (wyznaczony na łące);

Zdjęcia: Realizacja prac – lato 2010

3. Poprawę stanu hydrotechnicznego z równoczesną estetyzacją oraz podniesieniem walorów przyrodniczych, poprzez:

- remont koryta rzecznoego z użyciem naturalnego materiału (głazy, drewno);
- odnowienie odprowadzenia wód deszczowych z równoczesnym wykorzystaniem fragmentu starego koryta Ślepiotki jako mokradła dla retencji wody i stworzeniem siedlisk dla roślin i drobnych zwierząt;

4. Wprowadzenie elementów nawiązujących do historii naturalnej oraz dawnych dobrych praktyk użytkowania doliny, poprzez:

- utworzenie sztucznej wydmy śródlądowej;
- wyeksponowanie „suchej” pozostałości starorzecza na długości około 200 m;
- urządzenie sadu tradycyjnych odmian drzew i krzewów;
- urządzenie kompostownik;
- przygotowanie (od strony osiedla) terenu pod „adopcje roślinne”.

Zdjęcia: Wydarzenie i zajęcia terenowe realizowane na terenie zrealizowanej inwestycji

Rysunek 7. Wizualizacja doliny wraz z fotografiami wykonanych prac

Innowacyjność projektu polega na tym, że po raz pierwszy w polskim mieście połączono kreację przestrzeni publicznej z częściową naturalizacją doliny rzecznej. Zgodnie z założeniem projektowym, zakomponowane zbiorowiska roślinne, zgodne z warunkami siedliskowymi doliny rzecznej uzyskają zdolność do samopodtrzymywania się. Wszystkie rozwiązania projektowe podporządkowane były odtworzeniu walorów estetycznych w nawiązaniu do naturalnego krajobrazu doliny rzecznej.

Projekt demonstruje możliwość urządzenia ogólnie dostępnej, bezpiecznej, ciągłej przestrzeni nadrzecznej w dzielnicy miasta, w której występuje niedostatek wysokiej jakości przestrzeni publicznych. Z uwagi na innowacyjny charakter prace prowadzone były z udziałem konsultantów naukowych z hydrotechniki, fitysocjologii, architektury krajobrazu i ekonomii. Przyjęte rozwiązania łączą trwałość z możliwie niewielką kosztocłonnością zarówno na etapie realizacji, jak zwłaszcza na etapie funkcjonowania obiektu. Do trwałości i niskiej kosztocłonności obiektu przyczyni się wykorzystanie naturalnych zjawisk (w tym oczekiwanej sukcesji roślinnej) jako czynników kształtujących jego ostateczny obraz. Wykonawcy projektu i służby odpowiedzialne za jego utrzymanie liczą na Państwa wsparcie,

choćby poprzez natychmiastowe informowanie o przypadkach wandalizmu i innych nieprawidłowościach (ścieki w rzece).

Głównym wyzwaniem dla projektantów, a teraz także dla wykonawców inwestycji było pogodzenie oczekiwań co do publicznego dostępu do doliny i ogólnej estetyzacji terenu z regułami ekologicznej rewitalizacji i z lokalnym reżimem hydrologicznym.

Lokalna współpraca i publiczne uczestnictwo

Od jesieni 2008 roku odbyło się kilkanaście spotkań z lokalnymi grupami wsparcia (mieszkańcy, decydenci) oraz ze specjalistami, na których dyskutowano o inwestycji pilotowej oraz ogólnej wizji korytarza Ślepiotki na tle miasta. Celem spotkań było pozyskanie niezbędnej informacji dla prawidłowego planowania i projektowania, ale także stworzenia wizji korytarza oraz scenariuszy jego urządzania. Podobne spotkania warsztatowe i konsultacyjne odbywają się we wszystkich miastach uczestniczących w projekcie REURIS, celem wypracowania długoterminowej strategii rewitalizacji miejskich przestrzeni nadrzecznych.

Zdjęcia: Spotkania warsztatowe z mieszkańcami i specjalistami

Podsumowanie

Projekt REURIS, którego celem była między innymi rewitalizacja Ślepiotki, jest pierwszą w południowej Polsce próbą przedsięwzięcia łączącego wszystkie aspekty rewitalizacji: społeczne, ekologiczne, ekonomiczne, planistyczne i związane z polityką rozwoju miasta. Wychodzi on naprzeciw rosnącym oczekiwaniom lokalnej społeczności względem jakości przestrzeni miasta

Główne korzyści dla mieszkańców Katowic, ale także i innych regionów uczestniczących w projekcie, będą następujące:

- Wykonanie konkretnych prac w dolinach rzecznych, rozwiązanie konkretnych problemów, przy zewnętrznym dofinansowaniu w wysokości 85 %;
- Zwiększenie atrakcyjności przyległych terenów dla mieszkańców i dla inwestorów;
- Wzbogacenie metod planowania i urządzania przestrzeni miasta z uwzględnieniem aktywnego udziału społecznego;
- Zademonstrowanie możliwości podobnych działań w innych miejscach, a także kontynuacji w większej skali;
- Zorganizowanie lokalnej społeczności wokół pozytywnych przedsięwzięć (korzyść dla jakości społeczeństwa obywatelskiego).

Opracowanie:

*zespół projektu REURIS w Głównym Instytucie Górnictwa
pod kierunkiem dr Leszka Trzaskiego – kierownika projektu*

Wykorzystane fotografie: archiwum projektu REURIS